

Juha Ruohonen

Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä

KAARINAN RAVATTULAN
VARHAISKESKIAIKAINEN KIRKKO JA
KIRKKOMAA

Juha Ruohonen tarkastelee artikkelissa Kaarinan Ravattulasta elokuussa 2013 löydettyjä kirkkorakennuksen jäännöksiä. Rakennus on ajoitettu varhaiskeskiaikaiseksi. Kokonaisuus avaa uusia näkökulmia varhais- ja kirkkohistorian kysymyksiin kristillisyydestä, kristillistymisprosessista ja kirkollisesta organisoitumisesta.

Suomen seurakuntajärjestelmää ajallisesti edeltävien pienten kirkkojen rakentamista on kristillistymisprosessin kannalta pidetty jokseenkin selvänä, mutta tutkijoilla ei tähän asti ole ollut tiedossa yhtään varmaa tälle aikakaudelle ajoitettavaa kirkkorakennusta. Elokuussa 2013 saatiin Kaarinan Ravattulasta arkeologisten tutkimusten yhteydessä esille aiemmin tuntemattoman kirkkorakennuksen jäännökset. Rakennus on yhä käynnissä olevien tutkimusten aikana ajoitettu varhaiskeskiaikaiseksi, tarkemmin ottaen 1100- ja 1200-luvun vaihteeseen.¹

Historiallisista asiakirjoista ei rakennusta ole mahdollista tavoittaa, sillä Ravattulan kylä ilmestyy dokumentteihin vasta vuonna 1378, jolloin kirkonpaikka on ilmeisesti ollut hylättyinä jo noin puolentoista vuosisadan ajan. Kaarinan pitäjä on arveltu perustetun jo 1200-luvun alkupuolella, vaikka se ensimmäisen kerran mainitaankin asiakirjalähteissä vuonna 1309. Pitäjän kirkollinen keskus lienee heti seurakunnan perustamisen aikoihin vakiintunut Nummen kylään, jonne myös myöhempi kivikirkko sijoittui.²

Löytöpaikka sijaitsee Ravattulan kylässä, Aurajokea Turun tuomiokirkon kohdalta neljä kilometriä ylävirtaan seuraten, jokeen viettävän peltorinteen pienellä metsäisellä Ristimäki-nimisellä kumpareella.³ Ravattulan tai Ristimäen kirkoksi tässä artikkelissa nimetty rakennus tuli päivänvaloon pienimuotoisen, mutta pitkäjänteisen tutkimustyön tuloksena. Turun yliopiston arkeologian oppiaine on kirjoittajan johdolla tehnyt alueella kaivaustutkimuksia vuodesta 2010. Paikkaa ryhdyttiin tutkimaan kumpareen kiinnostavan nimen – kalmistoa tai kirkollista toimintaa heijastelevan Ristimäen – ja ristiretki-aikaan viittaavien havaintojen perusteella.⁴ Ensimmäisinä vuosina keskityttiin tutkimaan varhaiskristillistä ruumiskalmistoa sekä kivikauden loppupuolelle ajoitettavaa asuinpaikkaa. Tutkimuksissa paljastuivat myös mäkialuetta rajaavan aidan perustukset. Viitteitä mäellä sijainneesta historiallisesta rakennuksesta tuli ilmi jo ensimmäisenä tutkimusvuotena, mutta hank-

1. Varhaiskeskiajalla tarkoitetaan tässä ajanjaksoa vuosien 1155 ja 1300 välillä. Arkeologisena periodina ristiretkiä aika ajoittuu Lounais-Suomessa aikavälille 1025/1050–1200 jKr.; 1100-luku liitetään vielä esihistorialliseksi ajanjaksoksi, sillä kirjallisia lähteitä ei aikakaudelta ole juuri lainkaan säilynyt.

2. REA (= *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok*) 239; Aulis Oja, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla. *Kaarinan pitäjän historia* 1, Turku 1946, 226; Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*. SKST 1117. SKS 2007, 142–143.

3. Aurajoen molemmin puolin lähellä toisiaan on sijainnut kaksi eri Ristimäkeä: Kaarinan (nyk. Turun) Kuralan Ristimäki ja Kaarinan Ravattulan Ristimäki. Ensimmäinen esim. Ella Kivikoski, Kaarinan pitäjän esihistoria. *Kaarinan pitäjän historia* 1. Kaarinan historiatuomiokunta 1946, 25–31; Anna-Liisa Hirviluoto, *Husgrunder från järnåldern på Ristimäki boplatz i Kurala invid Åbo*. *Finskt Museum* 1960: 41–59.

4. Juha Ruohonen, Kaarinan Ravattula ja Ravattulan Ristimäki. *Arkeologia Nyt!* 1/2013, 27–32; Kaisa Lehtonen, Aurajokilaakson maahan kätkeytyä menneisyys. Arkeologinen tutkimushanke vuosina 1998–2002. Teoksessa Kristiina Korkeakoski-Väisänen, Jouko Pukkila & Hannele Lehtonen (toim.) *Muinisjäännös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä*. Turun yliopisto, arkeologia 2009, 176–202.

Kuva 1. Kaarinan Ravattulan Ristimäen varhaiskeskiaikaisen kirkon kaivaushavaintoihin perustuva pohjakaava. Kivijalkaan ja lattian tukikiveykseen kuuluvat tasakorkuiset kivet korostettu karttaan harmaalla, korkeampi alttarikiveys tummanharmaalla.

keen vähäisten resurssien takia rakenne saatiin kokonaisuudessaan esille vasta vuonna 2013, jolloin se voitiin täydellä varmuudella tulkita kirkollisen rakennuksen jäännökseksi.

Hankkeen kenttätöosuus on yhä kesken ja esimerkiksi kirkkorakennusta on kaivausmenetelmien tutkittu toistaiseksi vasta parinkymmenen sentin syvyyteen. Tässä esiteltävät tulokset ja tulkinnat ovat luonteeltaan alustavia, ja saattavat tutkimusten jatkuessa uusien havaintojen ja löytöjen myötä muuttua.

Kirkkorakennus

Ravattulan Ristimäen eteläosasta esiin kaivettu kiveys on maan sisässä säilynyt kokonaisena ja varsin ehjänä (kuva 1). Ilman muurilaastia tehty melko harva ja yksinkertainen perustus on toi-

minut rakennuksen kivijalkana. Kivien perusteella rakennus on ollut pohjakaavaltaan kaksiosainen. Kookkaampi runkokuone eli kirkkosali on muodoltaan ollut lähes neliömäinen ja ulkomoitoiltaan hieman vajaat 6 x 6 metriä. Tähän on itäpuolella liittynyt kapeampi suorakaiteen muotoinen kuoriossa, joka on runkokuonetta noin kolmanneksen pienempi. Kokonaisuutena rakennus on ollut pituudeltaan noin 9,5 metriä ja sen pituus akseli on lähellä lounais-koillisuuntaa. Pohjakaava noudattaa roomalaisen rakennustyylin kaudelle ominaista kapeakuorista kirkkorakennusta, jossa kuori on erotettu seurakuntalaisille varatusta runkokuoneesta.⁵

5. Varhaisista puukirkoista esim. Hiekkänen 2007, 16–18.

Kyseessä on ollut matalan ja tasakorkuisen kiviperustuksen päälle pystytetty, pinta-alaltaan vaatimaton puinen rakennus. Kaivaushavaintojen perusteella kirkon rakennusmateriaalina ei ole käytetty lainkaan muurilaastia tai tiiltä. Seinätyypistä ei toistaiseksi voida tehdä tarkempia päätelmiä, mutta rakennuksessa lienee ollut joko vaakasuorista hirsistä salvottu rakenne tai alushirsien päälle rakennettu pystysalvos. Kattorakenteestakaan ei toistaiseksi voida esittää kuin arveluja, mutta ovi lienee ollut ainakin runkokuoneen eteläsvuulla. Itälaidan kapeampi tasapäättäinen kuoriossa on skandinaavisten vastineiden perusteella todennäköisesti ollut runkokuonetta matalampi.

Näennäisestä vaatimattomuudestaan huolimatta kirkko on käyttöaikanaan todennäköisesti erottunut maisemassa selkeästi, sillä se on sijainnut näkyvällä paikalla pienen kumpareen etelälaidalla, Aurajokea kohti viettävän rinteen päällä. Rakennus on lukuisten yksityiskohtiensa takia erottunut myös muista aikalaisrakennuksista. Esimerkiksi kivijalkaa ei rautakauden ja keskiajan maataloissa käytetty, vaan hirsirakennukset perustettiin suoraan maan päälle.⁶ Ravattulan kirkon rakennusteknisiä yksityiskohtia sekä ulkonäköä on kuitenkin syytä pohtia tarkemmin vasta tutkimushankkeen kenttätyöosuuden ja aineiston kokonaisvaltaisen analysoinnin jälkeen.

Kiinteä sisustus

Kristillisen kultin suorittamisen kannalta keskeisen alttarin paikka on rakennuksessa selvästi havaittavissa. Pääalttarin kivetty perustus sijaitsee kuorin itäosassa sen keskiakselilla, ja se vaikuttaa olleen hieman irrallaan seinästä. Alttarin perustus on muodoltaan suorakulmainen, lähes neliömäinen, ja kooltaan noin 1,5 x 1,4 metriä. Rakennelma on tehty muokkaamattomista luonnonkivistä ja sen jokaisesta kulmasta tavattiin muuta rakennetta selvästi kookkaammat nurkkakivet. Nämä neljä tukikiveä ovat kannatelleet varsinaista alttarirakennetta, jossa pääl-

limmäisenä on ollut alttarilevy. Tarkemmat yksityiskohdat ovat hämärän peitossa, sillä rakennetta ei ole vielä kokonaisuudessaan tutkittu. Kalkkilaastia tai tiilen kappaleita ei alttarirakenteesta – kuten ei muualtakaan rakennuksen alueelta – ole löytynyt. Kiveyksen ympärillä lie-neekin ollut puinen hirsisalvos, jolla kivet on peitetty näkymättömiin. Myös alttaripöytä lienee ollut puinen, sillä kivisen levyn jäännöksiä ei mäeltä ole tavattu. Mahdollista toki on, että se on kuljetettu rakennuksen käytön loppumisen jälkeen pois tai se olisi muutoin hävinnyt.⁷

Kirkkorakennuksen muusta kiinteästä sisustuksesta voidaan esittää vain arveluja. Kirkkosalissa mahdollisesti sijainneista sivualttareista ja kastepaikasta ei ole tehty havaintoja. Mikäli tällaisia on näin varhaisessa kirkkorakennuksessa ylipäätään ollut, ne ovat kevytrakenteisina toistaiseksi arkeologisesti havaitsemattomissa.⁸

Rakennuksen melko yhtenäisenä säilyneestä kivijalasta voidaan päätellä, että kirkossa on sen käyttöaikana ollut maalattian sijaan puinen lattia. Tätä tulkintaa tukee myös runkokuoneen keskiosan poikki kulkeva, todennäköisesti rakennuksen alushirsiiä tukenut, harva kivirivi. Luonnonvaloa rakennuksen sisälle on saatu ikkuna-aukoista, joita löytöjen toistaiseksi puuttuessa ei ilmeisesti kuitenkaan ollut lasitettu.

Kuorin ja runkokuoneen välisellä rajalla lienee kirkolliseen kulttiin liittyen ollut tiloja jakava elementti, todennäköisesti aita- tai seinärakenne. Arkeologisoituneena tämä raja on erotettavissa ainoastaan rakennusteknisenä yksityiskohdana perustuksen kivirivinä.

6. Markus Hiekkänen, *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otava 2003, 27; Juha-Matti Vuorinen, *Rakennukset ja rakentajat Raision Ihalassa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C osa 281. Turun yliopisto 2009:48, 128–129.

7. Keskiaikaisten kirkkojen pääalttareista ks. Hiekkänen 2003, 87–89.

8. Sivualttareiden ”näkymättömyydestä” ks. esim. Hiekkänen 2003, 93.

Esinelöydöt

Kirkosta on tähän mennessä löytynyt esineistöä, mutta niukasti. Eniten on löytynyt erilaisia nauvoja ja niiden katkelmia. Koska varsinainen rakennus on todennäköisesti tehty hirsistä, liittyvät naulat lähinnä kattorakenteisiin sekä seinärakenteessa olleisiin aukkoihin, kuten oven tai ovien puitteisiin. Pääosa nauloista onkin löytynyt esiin kaivetun kivijalan yhteydestä tai sen välittömästä läheisyydestä. Osa nauloista voi olla peräisin myös ruumisarkuista tai lattiarakenteesta. Aineistoon on naulojen tarkan analysoinnin ja levinnän yksityiskohtaisen tarkastelun jälkeen saatavissa tarkennuksia, jotka parhaimmillaan valaisevat myös kirkon rakennusteknisiä yksityiskohtia.

Tutkimuksellisesti erittäin kiinnostavana löytöryhmänä on mainittava rakennuksen sisältä löytyneet rahat. Lattian alustaksi tulkitusta maakerroksesta on tähän mennessä löytynyt parikymmentä hopearahaa tai sellaisen fragmenttia. Näitä on saatu esiin sekä kuorihuoneesta alttarin edustalta että runkokuoneen puolelta kuorin läheltä. Löytökontekstin perusteella rahat eivät ole peräisin rikkoutuneista haudoista, vaan yhdistettävissä nimenomaan kirkkorakennukseen. Ainuttakaan rahaa ei ole tavattu rakennuksen ulkopuolelta esimerkiksi haudoista.

Keskiaikaisissa kirkoissa rahat muodostavat hyvin yleisen ja tutkimuksellisesti monipuolisen löytöryhmän.⁹ Tutkimuksen tässä vaiheessa Ravattulan rahoja voidaan hyödyntää erityisesti kirkon käyttöajan selvittämisessä. Tosin vasta muutama on kyetty tarkasti identifioimaan, sillä maassa hapertuneet ja muutoinkin varsin fragmentaariset metallirahat vaativat esinekonservaattorin toimenpiteitä ennen tarkempaa analysointia. Tähän mennessä tunnistettujen joukossa on pääosin gotlantilaisia rahoja. Yleisin rahatyyppeä kuuluu Lagerqvistin ryhmään LLXX, jonka perinteinen ajoitus on 1140–1225 jKr; ryhmän sisältä on tunnistettu erityisesti 1100-luvun viimeiselle neljännekselle kuuluvia rahoja.¹⁰ Osa löytyneistä mannerruotsalaisista brakteateista,

yksipuolisesti leimatuista rahoista, saattaa ajoitua myös 1200-luvun ensimmäisille vuosikymmenille. Vaikuttaa siltä, että rahat ovat kertyneet kirkon lattian alle lyhyen ajan kuluessa.

Rahojen ohella on lattiatasosta tähän mennessä löytynyt runsaasti sulaneen pronssin kappaleita. Pronssin alkuperää ei toistaiseksi ole kyetty tarkemmin selvittämään, eikä kappaleista ole tunnistettu esimerkiksi selkeää esinettä tai esineitä, josta sulanut aines olisi peräisin. Liittyvätkö fragmentit paikalla palossa sulaneeseen kirkolliseen esineeseen, tuhoutuneisiin hautausiin vai ovatko ne peräisin metallintyöstöstä? Mikäli sulaneet pronssin kappaleet kuuluvat ajallisesti rakennuksen yhteyteen, viittaa tämä kirkkorakennuksen palamiseen. Tulkinta on kuitenkin osittain ristiriidassa kaivaushavaintojen kanssa, joiden perusteella selkeitä palojälkiä kuiten pintakerroksistaan rapautuneita kiviä tai kaivauskerrosten nokimaata ei ole tavattu. On kuitenkin toistettava, että kaivauskerrokset ulottuvat kirkon sisällä korkeintaan 30 cm:n syvyyteen eikä rakennuksen ulkopuolella sijaitsevia maakerroksia ole juurikaan tutkittu.

Muista tähänastisista kirkon sisältä löytyneistä esineistä mainittakoon putkilukon osa sekä pienehköön kirstuun tai lippaaseen kuullunut rautainen kantokahva. Lisäksi päivänvaloon on saatu monia toistaiseksi tunnistamattomia metalliesineiden katkelmia, jotka tutkimuksen edetessä pyritään identifioimaan röntgenkuvien avulla ja konservoinnin yhteydessä. Kaivaustutkimusten jatkuessa on paikalta odotettavissa lisää löytöjä.

Kirkon alustasta on löytynyt myös jonkin verran saviastioiden sirpaleita. Tuontikeramiikkaa

9. Esim. Henrik Klackenber, *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology 10. Lunds universitet 1992.

10. Rahatyypeistä Lars O. Lagerqvist, *Svenska mynt under vikingatid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970; Nalouschka Myrberg, *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140–1220*. Stockholm Studies in Archaeology, 45, 2008.

ei paikalta ole lainkaan tavattu, vaan kaikki tunnistetut kappaleet edustavat paikalliseksi tulkittua keramiikkatyyliä. Tämä melko ohutseinäinen, huoliteltu, usein mustaksi poltettu ja kiilloitettu keramiikka ajoitetaan perinteisesti aivan rautakauden loppujaksoille. Rautakautista perinnettä jatkava paikallinen saviastioiden valmistus ei kuitenkaan alueelta katoa esihistoriallisen ajan lopussa.¹¹ Löytyneiden saviastioiden liittyminen paikan kirkolliseen toimintaan on pidettävä epävarmana, muttei kokonaan pois suljettuna. Irrallinen pienesineistö, jota myös muualta Ristimäeltä on jonkin verran talletettu, lie nee peräisin lähinnä kalmiston tuhoutuneista hautauksista ja tähän liittyy myös osa saviastioiden kappaleista.

Tutkimuksellisesti ongelmallisena voidaan pitää sekä kirkon sisällä että sen ulkopuolella runsaimmin esiintyvää löytöryhmää, palanutta savea. Kyse on lähinnä oksa-, puu- tai kivirakenteiden tilkitsemiseen käytetystä savesta, joka palaessaan muuttuu kiinteäksi ja hyvin säilyväksi savitiivisteeksi.¹² Materiaalin runsas esiintyminen viittaa mäellä tapahtuneeseen seinärakenteen palamiseen. Saviaines ei kuitenkaan liity kirkkorakennukseen, vaan Ristimäen kirkkovaihetta edeltäneeseen toimintaan. Palanutta savea on nimittäin löytynyt runsaasti myös kauempaa kirkon kivijalan ulkopuolelta, itse asiassa kaikkialta mäen alueelta – ja myös ruumishautojen täyttömaasta. Myöhäiseen rautakauteen liitettäviä asutusjälkiä ei mäeltä kuitenkaan ole tavoitettu, sillä muut tällaiseen toimintaan viittaavat löydöt ja havainnot, kuten karkeammat saviastian kappaleet ja tulisijojen jäänteet, puuttuvat paikalta kokonaan.

Kalmisto ja kirkkomaa

Mäkialueen intensiivisin maankäyttö, kirkkorakennuksen pystyttämisen ohella, liittyy paikalla sijaitsevaan ruumiskalmistoon. Ruumishautoja on eri tutkimusalueilta tehtyjen havaintojen perusteella lähes koko mäen alueella, myös kirkon ympäristössä. Kalmiston täsmällistä laajuutta

kaikkiin ilmansuuntiin ei vielä tunneta, mutta toistaiseksi haudoista kertovia indikaattoreita, kuten hautakuvioita ja matalia hautamaisia painanteita, on tavattu yli 30 x 30 metrin alueella kymmenittäin.

Vaikka hautojen kokonaismäärä Ristimäellä on huomattava, on hautauksia tähän mennessä kokonaisuudessaan tutkittu vasta kaksi ja osittainkin vain muutama. Kalmistotutkimukselle Ristimäki on jokseenkin haasteellinen, sillä esimerkiksi luu tai puu ei ole maaperässä lainkaan säilynyt. Mäeltä tavattu hautaustapa on kuitenkin tyypillinen rautakauden ja keskiajan murroskauden varhaiskristillisille kalmistoille, joissa vainajat on haudattu yksinkertaisiin maakuoppiin joko arkun kanssa tai ilman, usein juhlapuvuissa vähäisten esineiden kera ilman työkaluja tai aseita.¹³

Kaikki mäeltä tavatut haudat ovat samansuuntaisia, lähellä lounais-koillisuuntaa. Ilmansuunta on rautakauden ja keskiajan taitteen ruumiskalmistoissa vastannut perinteisesti kristilliseksi ajateltua itä-länsisuuntaa, ja sama ilmansuunta on tavattu säännönmukaisesti esimerkiksi läheisissä Liedon Ristinpellon ja Kaarinan Kirkkomäen kalmistoissa.¹⁴

Tähänastisten havaintojen perusteella Ristimäelle on haudattu hyvässä järjestyksessä. Koeojahavaintojen perusteella vaikuttaa siltä, että etenkin kumpareen reunoilla haudat sijaitsevat

11. Aki Pihlman, Koroisista Turun kaupunkiin. Tuontisaviastiat ja Aurajokilaakso 1200- ja 1300-luvulla. *Koroinen eläväksi*. Turun maakuntamuseon raportteja 19. Turun maakuntamuseo 2003, 97–100.

12. Rakennusten palaneesta savesta esim. Vuorinen 2009, 110–126.

13. Rautakauden lopun hautaustavoista ks. Markus Hiekanen, *Burial practices in Finland*. Bertil Nilsson (toim.) *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Sverige c:a 800–1200*. Sällskapet Runica et Mediaevalia: Stockholm 2010, 271–379.

14. Ks. esim. Henrik Asplund & Jaana Riikonen, *Kirkkomäki. Arkeologisia kaivauksia Turussa 1990-luvulla*. Turun maakuntamuseo, raportteja 20. Turun maakuntamuseo 2007, 9–44.

yksittäin toisiaan vältellen, mahdollisesti riveissä, kun taas aivan kirkkorakennuksen läheisyydestä on löytynyt myös toisensa leikkaavia hautakuvioita. Viimeksi mainituissa nuoremmat haudat ovat tuhonneet paikalle tehtyjä aikaisempia hautauksia. Havainto heijastanee kirkkorakennuksen läheisyyden merkitystä muuta arvokkaampana – ja hautojen runsaan lukumäärän perusteella myös suositumpana – hauta-alueena. Koska uusia hautoja ei luonnollisesti-kaan ole kaivettu tuoreeltaan haudattujen sijoille, edellyttää havainto kalmistolle vähintään muutamien vuosikymmenien käyttöaikaa.

Kaikki kokonaan tai osittain tutkitut hautaukset ovat toistaiseksi sijainneet kirkon ulkopuolella. Hautoja on epäilemättä myös kirkon alla, sillä tähänastisissa tutkimuksissa kirkon sisältä on saatu esiin todennäköisiä hautilöytöjä, kuten nahkavyöhön kuuluneita koristeellisia pronssiheloja ja naisen pukuun kuuluneen esiliinan pronssispiraalikoristetta. Nämä hautilöydöt ovat tulleet esiin irrallisina läheltä pintakerroksia ja lienevät peräisin tuhoutuneista haudoista, todennäköisesti uusia hautoja vanhojen paikoille kaivettaessa. Mutta onko Ristimäellä ollut esikristillinen hautausmaa, kalmisto, jo ennen kirkon perustamista, vai onko alueelle, kirkkomaa-han, ryhdytty hautaamaan vainajia vasta rakennuksen pystytyksen jälkeen? Vaikka kysymyksen ei tutkimuksen tässä vaiheessa voida vielä varmuudella vastata, mainittakoon mielenkiintoisena, ehkä jopa ajoituksellisenä huomiona Ristimäen kirkkorakennuksen pituusakselin suunta, joka noudattaa täsmälleen mäki-alueen hautojen ilmansuuntaa.

Hautalöytöjen tarkka ajoittaminen on haastavaa, olivat esineet sitten peräisin kokonaisuudessaan tutkituista haudoista tai irtolöytöinä aiemmin tuhoutuneista hautauksista. Esineistö voidaan tunnettujen vastineiden perusteella ajoittaa lähinnä ristiretkiäikäiseksi. Koska aika-skaalaa ei esinetytologisesti voida juurikaan tarkentaa, on Ristimäeltä löytyneen aineiston ajoittamiseksi käytetty myös luonnontieteellisiä ajoi-

tusmenetelmiä. Esimerkiksi kirkon sisältä löytyneestä pronssisesta vyönhelasta, sen taakse ta-kertuneesta nahkavyön kappaleesta, teetettiin ¹⁴C- eli radiohiiliajoitus. Vyön todennäköisin ikä, tuloksen ollessa kalibroituina kalenterivuosiavastaavaksi, on vuosien 1150 ja 1210 välinen ajanjakso. Analyysissa tutkittavan radiohiilen suhteellinen osuus ilmakehässä on juuri 1100- ja 1200-luvulla vaihdellut vaikuttaen tulosten tarkkuuteen. Niinpä ajoitus jopa 1000-luvun jälkipuolelle on mahdollinen, joskin selvästi pienemällä todennäköisyydellä.¹⁵

Tähän mennessä on kaikkiaan kolmesta hautanäytteestä teetetty radiohiiliajoitus. Vaikka näytteet on otettu eri puolilta mäkeä, ovat analyysien antamat tulokset olleet lähellä toisiaan. Ajoitukselliset ääriarajat ovat menetelmän tarkkuudesta johtuen 1000-luvun puolivälistä 1210-luvun loppuun. Tulosten perusteella on kalmiston todennäköisin ajanjakso 1100-luvun puolivälistä 1200-luvun kahdelle ensimmäiselle vuosikymmenelle.¹⁶

Kysymystä hautojen ja kirkkorakennuksen välisestä ajallisesta suhteesta ei nyt käytettävällä aineistolla voida ratkaista esimerkiksi esinetytologisin tai luonnontieteellisin menetelmin. Aiheeseen on syytä palata myöhemmin laajempien kirkon ja hautausten välistä stratigrafiaa valaisevien tutkimusten jälkeen.

Kirkkomaan aita

Vaikka hiekkaperäinen, ympäristöönsä korkeampi Ristimäki on rajautunut ympärillä olevasta alavammasta peltoalueesta luontaisestikin, on mäki historiansa jossain vaiheessa myös aidattu. Mäen länsi- ja lounaislaidalta on tähän menses-

15. Pronssisen vyönhelan (TYA 882:444) nahan ajoitus (Ua-42897): 890 ± 30 BP. Tulos kalibroituina 1 sigman tarkkuudella 1050–1090 (21,8%), 1120–1140 (5,5%) ja 1150–1210 (40,9%) calAD. 2 sigman todennäköisyys 1040–1220 calAD.

16. Ajoitustulokset julkaistaan kootusti myöhemmin valmistuvassa tutkimusraportissa.

sä dokumentoitu yli 30 metrin pituudelta heikosti maan pinnalle näkyvää kiveystä, joka on tulkittu aidan perustukseksi. Rakenteen yksityiskohdista on tähän mennessä otettu esiin vasta kolmesta kohdasta. Havaintojen perusteella kyseessä on säännönmukainen, yli metrin levyinen ja kookkaista kivistä maan sisään koottu yhtenäisen kiveys. Toistaiseksi ei ole selvillä, onko rakenteen päällä maan pinnalla ollut jonkinlainen hirsisalvos tai kivistä kylmämuurattu aita, vai onko rajan merkiksi riittänyt pelkkä matala, osin maan sisään perustettu kivirakenne.

Keskiajalla kirkkomaata on voinut rajata kivinen tai hirsistä rakennettu aita tai ojamainen kaivanto. Kivisissä aidoissa sidosaineena on yleensä käytetty muurilaastia, mutta ne ovat saattaneet olla myös kylmämuurattuja. Kivestä rakennettujen keskiaikaisten aitojen rakennetta ei tunneta kovinkaan hyvin, sillä yhtään varmuudella sen aikaista aitaa ei ole säilynyt. Osa kalmistoja rajaavista aidoista saattaa lisäksi ajoittua selvästi niiden käyttöaikaa nuoremmiksi. Lappeenrannan Kauskilassa kirkkomaata on kiertänyt oja, johon on keskiajalla liittynyt puinen aita.¹⁷

Vaikka rakenteen tarkka ajoitus ei vielä olekaan tiedossa, on se turhan vankka esimerkiksi laidunalueen aitauksen perustukseksi. Kyseessä lieneekin kirkkomaata sen käyttöaikana kiertäneen aidan pohja, raja pyhän ja profaanin välillä. Tätä ajatusta tukee esimerkiksi kiveyksen massiivinen rakenne ja kaikkien mäeltä havaittujen ruumishautojen sijainti rakenteen sisäpuolella. Aidan luonteen varmistamiseksi on lisätutkimuksissa pyrittävä erityisesti hahmottamaan sen kulkua ja rakennetta laajemmin toistaiseksi tutkimattomalla mäkialueella sekä paikantaan mahdollisia porttirakenteita.

Tulkintoja ja tulevia tutkimusmahdollisuuksia

Ravattulan Ristimäki muodostaa tutkimuksellisesti ainutlaatuisen ja erittäin hyvin säilyneen kirkollisen kokonaisuuden ajalta ennen yksityis-

kohtaisia kirjallisia lähteitä. Paikalta on tavoitettavissa varhaiskeskiaikaisen kirkon perustukset, sitä ympäröivä kirkkomaata kymmenine hautausineen ja todennäköisesti myös kirkkomaata rajaavan aidan jäännökset. Tähän mennessä tehtyjen luonnontieteellisten analyysien ja raha-ajoitusten perusteella kirkon ja kirkkomaan käyttö päättyi 1200-luvun ensimmäisen neljänneksen aikana tai hyvin pian tämän jälkeen.

Kirkon tarkkaa rakentamisvuotta – lähinnä vuosikymmentä – ei tutkimusten tässä vaiheessa voida esittää. Se sijoittunee 1100-luvulle, mahdollisesti sen toiselle puoliskolle. Viimeistään nyt on kuitenkin syytä unohtaa Ella Kivikosken alun perin jo 1930-luvun lopulla esittämä, mutta viime aikoihin asti toistettu ajatus siitä, ettei kirkko olisi kyennyt vielä 1100-luvun keskivaiheillakaan tunkeutumaan Aurajokilaaksoon, paikallisen uskon sydänsijoille.¹⁸

Seurakunnallinen organisoituminen Varsinais-Suomessa, kuten myös muilla tiheästi asutuilla alueilla Manner-Suomessa ja Ahvenanmaalla, alkoi Markus Hiekkasen esittämän tulkinnan mukaan 1220- tai 1230-luvulla.¹⁹ Ravattulasta nyt löytynyt kirkko on ensimmäinen varmuudella todettu seurakuntajärjestelmää varhaisempi kirkollinen rakennus Suomessa. Paikallisia pieniä puukirkkoja on oletettu sijainneen monenkin 1100-luvun kalmiston yhteydessä tai samanaikaisen asutuksen tuntumassa, mutta tällaisesta ei ennen Ravattulan löytöä ole ollut konkreettisia todisteita.

Ravattulan kirkko ei ole ollut, eikä se ajallisesti ole voinut ollakaan, seurakuntakirkko. Kaarinassa pitäjänkirkko perustettiin myöhemmin Ravattulan sijaan vajaan kolmen kilometrin etäi-

17. Hiekkänen 2003, 159–160; Hiekkänen 2010, 333; Laakso 2011, 107–108.

18. Kivikoski 1971, 102; Mika Kallioinen, Koroisista kaupunkiin – Turun synty 1200- ja 1300-luvulla. *Koroinen eläväksi*. Turun maakuntamuseon raportteja 19. Turun maakuntamuseo 2003, 87–96.

19. Hiekkänen 2010, 343–344.

syydelle Nummen kylään, johon myöhemmin keskiajalla muurattiin Katariinan kirkko.²⁰ Ravattulassa kyseessä on todennäköisesti ollut pienen yhteisön, lähinnä yhden tai korkeintaan muutaman kylän asujaimiston pystyttämä ja ylläpitämä rakennus, johon vaatimaton kokokin viittaa. Etelä-Skandinavian varhaiseen kirkolliseen kehitykseen vertaamalla voidaan arvella, että Suomenkin varhaiset kirkkorakennukset ovat kuuluneet varakkaan isännän omistamaan taloryhmään kalmiston mahdollisesti sijaitessa alkuun muualla.²¹ Ravattulan Ristimäeltä ei asuinpaikkaan viittaavia löytöjä juurikaan ole, joten ajankohdan asutus lienee sijainnut hieman etäämpänä kirkkokumpareelta. Kirkon ympärillä sijaitseva kirkkomaa on Ravattulassa verraten laaja, joten olisi luontevaa ajatella sen palvelleen laajaa yhteisöä. Hauta-alueen kokoon vaikuttaa kuitenkin myös sen käyttöaika, jota ei tarkasti vielä tunneta.

Monien seurakuntakirkkojen paikoilla on tutkimuksissa havaittu – joko konkreettisesti todettu tai todennäköisenä pidetty – eriaikaisten kirkkorakennusten sarja.²² Kivikirkkoa on esimerkiksi usein edeltänyt yksi tai useampi puukirkko. Ravattulassa kirkkojen sukupolvi on kuitenkin jäänyt yhteen. Havaintoja nyt löydettyä rakennusta vanhemmasta tai nuoremasta kirkollisesta rakennuksesta ei paikalta ole. Mikä johti Ristimäen kirkkorakennuksen hylkäämiseen ilmeisesti melko lyhyen käyttöperiodin jälkeen? Mahdollisesti syyt löytyvät edellä käsitellystä seurakuntajärjestelmästä, jonka muodostamisen jälkeen tarvetta Ravattulan kaltaisille pienille kyläkirkkoille ei enää ollut – paikalta tehdyt ajoitukset tukevat tätä ajatusta. Ravattulan kirkon käyttö vaikuttaisi loppuneen samoihin aikoihin kun piispanistuimen on perinteisesti katsottu siirtyneen Nousiaisista Koroistenniemelle eli 1200-luvun toisella neljänneksellä.²³

Ravattulasta löytenyt kokonaisuus avaa – osin jo nyt, mutta varsinaisesti vasta kenttätutkimusten päätyttyä – runsaasti uusia tulkintamahdollisuuksia ja näkökulmia erityisesti varhais- ja kirkkohistorian kysymyksiin kristillisyydestä, kristillistymisprosessista ja kirkollisesta organisoitumisesta. Lisäksi aineisto tarjoaa ai-
nutlaatuiset edellytykset laajoihin uudelleenarviointeihin esimerkiksi ristiretkiäikaisten kalmistojen luonteesta. Tutkimusta on mahdollista suunnata myös yksityiskohtaisemmin rautakauden ja keskiajan murroskauden asutuksen, yhteisön ja uskomusten selvittämiseen sekä esiin kaivetun aineiston pohjalta kohdistaa moniin pienempiin osa-alueisiin, kuten monetarisäätion kehitykseen ja erilaisiin rakennusarkeologisiin kysymyksiin. Tehdyt havainnot antavat tutkijoille myös entistä paremmat edellytykset etsiä lisää Ravattulan löytöä vastaavia pieniä kirkkoja – näitä on ennen seurakuntien muodostumisprosessia ollut maassamme lukuisasti.

20. Hiekkänen 2007, 142–143.

21. Jussi-Pekka Taavitsainen, Suomalaiset limousinit. Teoksessa *Tutkimustyö ja museotoimi. Juhlakirja Knut Draken täyttässä 60 vuotta 6.3.1987*. Turku, 94–101; Hiekkänen 2007, 15–16.

22. Esim. Hiekkänen 2003, 24–25.

23. Varhaisesta kirkollisesta järjestäytymisestä ks. esim. Taavitsainen 1987, 99; Koroisten asemaa ja merkitystä tutkivasta hankkeesta ks. Janne Harjula & Visa Immonen, Reviving old archaeological material. A project analysing finds from the early medieval fortified site of Koroinen in Turku. Teoksessa *Castella Maris Baltici X*. Suomen keskiajan arkeologian seura, 183–190; Janne Harjula, Visa Immonen & Tanja Ratilainen. Turun Koroista pala palalta – Arkeologinen hanke tutkii piispanistuimen vanhoja löytöjä. Kuriositeetikabi.net, <http://www.kuriositeetikabi.net/esinetutkimus.htm> (12.11.2013). – *Nyt julkaistu Juha Ruohosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin*.